

بیداری آمده است.^۲ بدین جهت آیه ۲۰۷ بقره/۲ به آیه لیلۃ المبیّت معروف شده که در شأن و مقام امیر مؤمنان علی علیه السلام به سبب ایشار و بیتوته اش بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب هجرت نازل شده است.^۳ گاهی از این آیه به «آیه الشراء» یاد می شود؛^۴ زیرا در آن، از معامله جان در برابر کسب خشنودی خدا سخن رفته است: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْصَاةٍ لِلَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾. (بقره/۲، ۲۰۷)

پیامبر صلی الله علیه و آله و کسانی که به وی ایمان آورده بودند، از سوی مشرکان قریش زیر فشار و آزار سخت قرار داشتند، به گونه ای که گروهی از آنان ناچار به هجرت به حبشه شدند.^۵ با مرگ ابوطالب در سال دهم بعثت، آزار مشرکان به مسلمانان شدت بیشتری یافت. رسول خدا برای برون رفت از این وضعیت سخت و یافتن مدافعان و یاران جدید از قبیله ثقیف، به طائف سفر کرد؛ اما این سفر نتیجه ای در بر نداشت.^۶ به رغم همه سخت گیری های مشرکان، اسلام در میان قشرهای مختلف قریش گسترش یافت^۷ و نیز با

بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ **روض الجنان**: ابوالفتوح رازی (م. ۵۵۴ق.)، به کوشش یاحقی و ناصح، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ش؛ **الصحاح**: الجوهری (م. ۳۹۳ق.)، به کوشش احمد العطار، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق؛ **الطبقات الكبرى**: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ **الکافی**: الكلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ **لسان العرب**: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ **مجمع البیان**: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، اعلمی، ۱۴۱۵ق؛ **مفردات**: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، نشر کتاب، ۱۴۰۴ق؛ **المیزان**: الطباطبایی (م. ۱۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق؛ **وفاء الوفاء**: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

علی اکبر مؤمنی

آیه لیلۃ المبیّت: آیه دویست و هفتم

سوره بقره، دربارہ خوابیدن علی بن

ابی طالب علیه السلام بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب

هجرت

لیلۃ به معنای شب^۱ و مبیّت به معنای

گذراندن شب در مکانی، در حال خواب یا

۱. المعجم الوسيط، ج ۲، ص ۸۵۰، «لیل».

۲. المعجم الوسيط، ج ۱، ص ۷۸، «بات».

۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۱؛ الامالی، ص ۲۵۲-۲۵۳؛ شواهد

التنزیل، ج ۱، ص ۱۲۲؛ التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۳۵۰.

۴. الصحیح من سیرة النبی، ج ۴، ص ۳۵؛ ج ۷، ص ۲۲۴-۲۲۵.

۵. الطبقات، ج ۱، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۹.

۶. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۶؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۸.

۷. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۷-۲۸.

انعقاد پیمان عقبه اول و دوم میان پیامبر ﷺ و مردم یثرب و پذیرش اسلام از سوی بسیاری از آنان، زمینه هجرت مسلمانان از مکه به مدینه فراهم گردید.^۱ بدین رو در مکه جز پیامبر ﷺ که منتظر وحی الهی در این باره بود، و نیز علی علیه السلام، ابوبکر و گروهی اندک، کسی نمانده بود.^۲

مشرکان قریش نگران هجرت رسول خدا ﷺ به مدینه بودند. از این رو، سران قریش در دار الندوه^{*}، مکان مشورت و تصمیم گیری مکیان^۳، گرد آمدند تا درباره چگونگی برخورد با پیامبر ﷺ تصمیم بگیرند.^۴ برخی به حبس و بعضی به تبعید رأی دادند و سرانجام ابوجهل به قتل پیامبر ﷺ با مشارکت ۴۰ نفر از قبایل مختلف نظر داد که به تأیید سران قریش و نیز ابلیس رسید که با چهره پیرمردی در آن مجلس حضور داشت.^۵ خداوند پیامبرش را با نزول آیه «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ

الْمَاكِرِينَ» (انفال/ ۸، ۳۰) از توطئه مشرکان آگاه کرد و او را به هجرت فرمان داد. نیز برای آن که قریشیان هنگام خروج پیامبر ﷺ از خانه اش آگاه نشوند، به ایشان دستور داد تا از علی علیه السلام بخواهد در بستر ایشان بخوابد. علی علیه السلام با آگاهی یافتن از فرمان الهی و اطمینان به نجات پیامبر ﷺ از توطئه مشرکان، با تبسمی بر لب و پس از سجده شکر با آغوش باز به بستر پیامبر رفت^۶ و پارچه‌ای سبز رنگ را که رسول خدا هنگام خواب از آن استفاده می کرد، بر روی خود کشید و در بسترش خوابید. پیامبر ﷺ در حالی که پاسی از شب گذشته بود و مشرکان قریش خانه اش را محاصره کرده بودند، با خواندن آیه ۹ یس/ ۳۶: «وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ» و پاشیدن مستی خاک بر سر آنان، از میانشان عبور کرد و به غار ثور پناه برد.^۷

بر پایه نقل عموم مفسران شیعه^۸ و بسیاری از اهل سنت^۹ آیه لیلۃ المبیّت در شأن و مقام علی علیه السلام به سبب بیتوته و خوابیدن بر بستر رسول

۱. الطبقات، ج ۱، ص ۲۱۹-۲۲۵؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۷-۳۸؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۹۶.

۲. الطبقات، ج ۱، ص ۲۲۶؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۹۷.

۳. تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۲۴۰؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۹۸؛ تاریخ ابن خلدون، ج ۲، ص ۳۳۵.

۴. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۹؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۹۸؛ البدایة و النهایة، ج ۳، ص ۲۱۵.

۵. الطبقات، ج ۲، ص ۲۲۷؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۹۸-۹۹؛ الامالی، ص ۴۶۴-۴۶۵.

۶. الامالی، ص ۴۶۵؛ بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۵۹-۶۰.

۷. الامالی، ص ۴۶۶.

۸. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۱؛ مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۶-۵۷؛ المیزان، ج ۲، ص ۹۹-۱۰۰.

۹. شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۱۲۳؛ التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۳۵۰؛ تفسیر قرطبی، ج ۳، ص ۲۱.

گزارشی دیگر، این آیه درباره صُهَب* نازل شد؛ آن گاه که مشرکان او را در مسیر هجرت به سوی مدینه اسیر کردند و خواستند وی را به مکه بازگردانند یا به قتل رسانند. اما وی با دادن اموال همراهش و نیز آگاهی دادن از دارایی باقی مانده اش در مکه، خویشتر را آزاد ساخت و به مدینه هجرت کرد.^۴ برخی نیز آیه را در شأن ابوذر دانسته^۵ یا گفته اند: مقصود هر کسی است که در طاعت خدا و جهاد در راه او و امر به معروف فداکاری کند.^۶

با توجه به نقل عموم مفسران شیعه و بسیاری از اهل سنت و روایت های معصومان علیهم السلام که آیه را در شأن و مقام علی علیه السلام به سبب بیتوته اش بر بستر رسول خدا در شب هجرت دانسته اند، اقوال دیگر در شأن نزول این آیه جای تردید و تأمل دارد.^۷ نقل شده است که سمرة بن جندب، قاتل ۸۰۰۰ انسان^۸، با دریافت ۴۰۰/۰۰۰ درهم از معاویه، روایتی را جعل و آن را تبلیغ کرد که بر اساس آن، آیات ۲۰۴-۲۰۹ بقره/۲ درباره علی علیه السلام و آیه لیلۃ المبیّت در شأن عبدالرحمان بن ملجم نازل شده است.^۹

خدا صلی الله علیه و آله در شب هجرت نازل شد. بر پایه گزارشی، خداوند در لیلۃ المبیّت به جبرئیل و میکائیل وحی فرمود: «شما را با یکدیگر برادر قرار دادم و عمر یکی از شما را طولانی تر از دیگری ساختم. کدام یک حاضر است عمرش را به دیگری ببخشد؟» هر یک از آن دو زندگی طولانی را برای خود برگزید. سپس خداوند به آنان وحی کرد: «علی بن ابی طالب و پیامبر را برادر یکدیگر قرار دادم. اکنون علی علیه السلام در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله بیتوته کرده است و او را از خطر حفظ می کند. اکنون به زمین بروید و نگهبان او باشید.» در این هنگام، جبرئیل بالای سر او و میکائیل پایین پایش قرار گرفتند و جبرئیل مرحبا گویان به علی علیه السلام گفت: خداوند با تو بر فرشتگان مباحث می کند. در این هنگام، آیه یاد شده نازل گشت.^۱ برخی زمان نزول این آیه را هنگامی دانسته اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حال حرکت به مدینه بود.^۲

برخی از مفسران اهل سنت، شأن نزول آیه مزبور را به گونه ای دیگر نقل کرده اند. بعضی گفته اند: این آیه درباره زبیر و مقداد نازل شده است؛ هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را برای مأموریتی خطیر به مکه فرستاد.^۳ بر پایه

۴. کشف الاسرار، ج ۱، ص ۵۵۳-۵۵۴.
 ۵. البحر المحيط، ج ۲، ص ۴۳۴: الدر المنثور، ج ۱، ص ۲۴۰.
 ۶. جامع البیان، ج ۲، ص ۴۳۷-۴۳۸: البحر المحيط، ج ۲، ص ۳۳۴.
 ۷. الصحيح من سیرة النبی، ج ۴، ص ۳۴-۳۵.
 ۸. الصحيح من سیرة النبی، ج ۶، ص ۱۲۹-۱۳۰.
 ۹. شرح نهج البلاغه، ج ۴، ص ۷۳: عقبات الانوار، ج ۳، ص ۲۶۲-۲۶۳: الغدير، ج ۲، ص ۱۰۱: ج ۱، ص ۳۰.

۱. تفسیر ثعلبی، ج ۲، ص ۱۲۶: کشف الاسرار، ج ۱، ص ۵۵۴؛ التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۳۵۰: الامالی، ص ۴۶۹.
 ۲. اسد الغابه، ج ۴، ص ۲۵: نهج الایمان، ص ۳۰۴.
 ۳. زاد المسیر، ج ۱، ص ۲۰۳: البحر المحيط، ج ۲، ص ۳۳۴.

بر پایه روایتی از امام سجاد علیه السلام، علی علیه السلام نخستین کسی بود که برای کسب رضای خدا جان خود را فدا کرد.^۱ این ایثار، فضیلتی برای علی علیه السلام است که میان مسلمانان^۲ و بلکه همه آدمیان در طول تاریخ بی نظیر است.^۳ برخی این ایثار علی علیه السلام را از ایثار اسماعیل نبی برای ذبح شدن به امر خدا برتر دانسته‌اند؛ زیرا اسماعیل آماده شده بود تا به دست پدرش ذبح شود؛ اما امام علی علیه السلام خود را برای کشته شدن به دست دشمنان آماده کرده بود.^۴

آیه لیلة الميبت در برابر آیات ۲۰۴-۲۰۶ بقره/۲ قرار دارد که در آن از کسب عزت و آبرو از راه نفاق، فساد و گناه سخن می‌رود؛ اما در آیه لیلة الميبت از معامله با خدا و ایثار جان برای کسب رضایت الهی سخن رفته است.^۵ تعبیر «من النابین» در این آیه بدین معناست که چنین ایثاری در توان گروهی خاص از مردم است^۶ که در کار خیر و طلب رضای خدا، جان را فدا می‌کنند و این برترین نشان و درجه ایمان است.^۷ جمله «وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» به وجود افرادی با این صفات در میان

مردم اشاره دارد و نشان رأفت خداوند به آن‌هاست. اگر چنین انسان‌های فداکاری نباشند، ارکان دین فرو می‌ریزد.^۸

برخی در مقام مقایسه میان بیتوته علی علیه السلام بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب هجرت، با همراهی ابوبکر با ایشان در غار ثور به جهت یادکرد آن در آیه ۴۰ توبه/۹، مصاحبت با پیامبر صلی الله علیه و آله را فضیلتی برتر دانسته‌اند.^۹ در پاسخ آورده‌اند که در آیه غار نامی از ابوبکر به میان نیامده، بلکه در منابع تاریخی آمده که مقصود از «لصاحبه» ابوبکر است. نیز آیه فاقد هرگونه لحن ستایش است؛ اما آیه لیلة الميبت بنا بر نقل عموم علمای شیعه^{۱۰} و بسیاری از اهل سنت^{۱۱} در شأن علی علیه السلام نازل شده و لحن ستایش آمیز آشکاری دارد. افزون بر این، رخداد خوابیدن علی علیه السلام بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب هجرت، چنان قطعی و مسلم است که عدم تصریح به آن در قرآن از اهمیتش نمی‌کاهد و کسی آن را انکار نمی‌کند.^{۱۲}

برخی دیگر گفته‌اند: آن شب علی علیه السلام کانون خطر را بدون ترس سپری کرد؛ حال

۱. بحار الانوار، ج ۳۶، ص ۴۲-۴۳؛ المستدرک، ج ۳، ص ۴.

۲. الارشاد، ج ۱، ص ۵۳-۵۴.

۳. سيرة المصطفى، ص ۲۵۰.

۴. كنز الفوائد، ص ۲۰۶-۲۰۷.

۵. الميزان، ج ۲، ص ۹۸.

۶. نمونه، ج ۲، ص ۷۹.

۷. التحرير و التنوير، ج ۲، ص ۲۵۶-۲۵۷.

۸. الميزان، ج ۲، ص ۹۸.

۹. شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۱.

۱۰. حلیة الابرار، ج ۲، ص ۱۰۳-۱۱۰؛ بحار الانوار، ج ۳۶، ص ۴۰-۴۱.

۱۱. الغدير، ج ۲، ص ۴۸.

۱۲. شواهد التنزيل، ج ۱، ص ۱۲۳؛ اسد الغابه، ج ۴، ص ۲۵؛ تفسير

قرطبی، ج ۳، ص ۲۱.

۱۳. شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۲.

در لیلۃ المبیّت و نیز به آیه ﴿وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةٍ﴾ احتجاج کرد.^۵

◀ منابع

الارشاد: المفید (م. ۴۱۳ق.)، به کوشش آل البیت (ع)، بیروت، دار المفید، ۱۴۱۴ق؛ اسد الغابه: ابن اثیر علی بن محمد الجزری (م. ۶۳۰ق.)، بیروت، دار الکتب العربی؛ الامالی: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، قم، دار الثقافه، ۱۴۱۴ق؛ بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۱۰ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ البحر المحیط: ابوحیان الاندلسی (م. ۷۵۴ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۲ق؛ البداية و النهایه: ابن کثیر (م. ۷۷۴ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق؛ تاریخ ابن خلدون: ابن خلدون (م. ۸۰۸ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۱ق؛ تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک): الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۳ق؛ تاریخ یعقوبی: احمد بن یعقوب (م. ۲۹۲ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۵ق؛ التحریر و التنویر: ابن عاشور (م. ۳۹۳ق.)، مؤسسة التاریخ؛ تفسیر العیاشی: العیاشی (م. ۳۲۰ق.)، به کوشش رسولی محلاتی، تهران، المكتبة العلمیة الاسلامیة؛ التفسیر الکبیر: الفخر الرازی (م. ۶۰۶ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ق؛ تفسیر نمونه: مکارم شیرازی و دیگران، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۷۵ش؛ جامع البیان: الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش صدقی جمیل، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ تفسیر قرطبی (الجامع لأحكام القرآن): القرطبی (م. ۶۷۱ق.)، بیروت، دار احیاء

آن که ابوبکر در لحظاتی خطرناک پیامبر (ص) را همراه بود و آن هنگام که احساس ترس کرد، رسول خدا با جمله ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا...﴾ (توبه/۹، ۴۰) او را دلداری داد.^۱

در پاسخ به این سخن می توان به کلام علی (ع) استناد کرد. شخصی با اعتراض و طعنه به وی، عدم همراهی اش در غار ثور را مطرح کرد. ایشان فرمود: آن شب که بر بستر پیامبر (ص) بیتوته کردم، قریش به من هجوم آوردند و مرا مجروح کردند و قصد کشتنم را داشتند؛ اما برخی مانع شدند...^۲

نیز حرّه دختر حلیمه سعدیه در پاسخ به حجّاج، در زمینه برتری علی (ع) بر موسای کلیم می گوید: خدا درباره او فرمود: ﴿فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ﴾ (قصص/۲۸، ۲۹) اما علی (ع) بدون هیچ ترسی بر بستر پیامبر (ص) خوابید و خدا درباره او آیه ﴿وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةٍ اللَّهُ﴾ (بقره/۲، ۲۰۷) را نازل کرد. حجّاج پاسخ وی را تحسین نمود.^۳

علی (ع) در احتجاج با ابوبکر^۴ و نیز با اعضای شورای که عمر برای تعیین خلیفه خود مشخص کرده بود، به فداکاری خویش

۱. مناقب، ج ۱، ص ۳۳۴.

۲. خصائص الائمة، ص ۵۸-۵۹.

۳. الفضائل، ص ۱۳۶-۱۳۷؛ بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۱۳۴-۱۳۵.

۴. الخصال، ص ۵۴۹-۵۵۳؛ بحار الانوار، ج ۲۹، ص ۳-۷.

۵. الامالی، ص ۵۵۱؛ بحار الانوار، ج ۳۱، ص ۳۷۲، ۳۸۰.

التراث العربی، ۱۴۰۵ق؛ حلیة الابرار: سید هاشم البحرانی (م. ۱۱۰۷ق.)، به کوشش مولانا، قم، المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ق؛ **الخصال**: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ **خصائص الائمة**: الشریف الرضی (م. ۴۰۶ق.)، به کوشش الامینی، مشهد، مجمع البحوث الاسلامی، ۱۴۰۶ق؛ **الدر المنثور**: السیوطی (م. ۹۱۱ق.)، بیروت، دار المعرفه، ۱۳۶۵ق؛ **روح المعانی**: الأکوسی (م. ۱۲۷۰ق.)، به کوشش علی عبدالباری، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ **زاد المسیر**: ابن جوزی (م. ۵۹۷ق.)، بیروت، المکتب الاسلامی، ۱۴۰۷ق؛ **سیرة المصطفی**: هاشم معروف الحسنی، قم، الرضی، ۱۳۷۱ش؛ **شرح نهج البلاغه**: ابن ابی الحدید (م. ۶۵۶ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۸ق؛ **شواهد التنزیل**: الحاکم الحسکانی (م. ۵۰۶ق.)، به کوشش محمودی، تهران، وزارت ارشاد، ۱۴۱۱ق؛ **الصحيح من سیرة النبی ﷺ**: جعفر مرتضی العاملی، بیروت، دار السیره، ۱۴۱۴ق؛ **الطبقات الكبرى**: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، بیروت، دار صادر؛ **عقبات الانوار**: سید حامد حسین اللکهنوی (م. ۱۳۰۶ق.)، به کوشش مولانا بروجردی، قم، محقق، ۱۴۰۴ق؛ **الغدیر**: الامینی (م. ۱۳۹۰ق.)، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۶ش؛ **الفضائل**: شاذان بن جبرئیل القمی (م. ۶۶۰ق.)، نجف، المکتبة الحیدریه، ۱۳۸۱ق؛ **کشف الاسرار**: میبدی (م. ۵۲۰ق.)، به کوشش حکمت، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۱ش؛ **تفسیر ثعلبی (الکشف و البیان)**: الثعلبی (م. ۴۲۷ق.)، به کوشش ابن عاشور، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق؛ **کنز الفوائد**: الکرآجکی (م. ۴۴۹ق.)، قم، مکتبة المصطفوی، ۱۴۱۰ق؛ **مجمع البیان**: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، به کوشش گروهی از

علماء، بیروت، اعلمی، ۱۴۱۵ق؛ **المستدرک علی الصحیحین**: الحاکم النیشابوری (م. ۴۰۵ق.)، به کوشش مرعشلی، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ **المعجم الوسیط**: ابراهیم انیس و دیگران، تهران، فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵ش؛ **مناقب آل ابی طالب**: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، به کوشش گروهی از اساتید، نجف، المکتبة الحیدریه، ۱۳۷۶ق؛ **المیزان**: الطباطبایی (م. ۱۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق؛ **نهج الایمان**: ابن جبر (م. قرن ۷)، به کوشش الحسینی، مشهد، مجتمع امام هادی علیه السلام، ۱۴۱۸ق.

محمد مهدی فیروزمهر

آیه‌های مدنی ← سوره‌های مدنی

آیه‌های مکی ← سوره‌های مکی

آیه هجرت: نود و هفتمین آیه سوره نساء،

دربدارنده حکم هجرت

در این آیه به سرنوشت شوم کسانی اشاره شده که در ظاهر مسلمان بودند؛ اما هجرت نکردند و سرانجام در صفوف مشرکان جان سپردند. آنان در حالی که به نفس خویش ستم روا داشته‌اند، در پاسخ به فرشتگان قبض روح کننده، علت هجرت نکردنشان را استضعاف و زیر فشار بودن خویش می‌شمرند. اما عذر آنان پذیرفته نمی‌شود؛ با این استدلال